

Az Arany és Petőfi találkozását megörökítő szobor a nagyszalontai Arany János Emlékmúzeumban (Puskás Sándor alkotása, Szenkó Melinda felvétele)

Ebből az anyagi bizonytalanságból egyik barátja és tisztelője, a Nagykőrösön tanárkodó Mentovich Ferenc azzal szabadította ki, hogy a gimnázium igazgatójánál kijárta: a nélkülöző epikus poétát hívják meg az irodalmi katedrára. 1851 októberének végén a módfelett szeretett szülőföldtől elbúcsúztak. Családját és a legszükségesebb holmikat szekérre rakták, és három napi dőcögés után megérkeztek Nagykőrösre. Költönket ismét a nevelői hivatás gyakorlása mentette ki anyagi gondjainak garmadájból.

Dánielisz Endre

Arany János Nagykőrösön

Képtelen fikció arra gondolni, hogy ha nem bukik el a forradalom, az 1848/49-es szabadságharc, akkor mi lett volna Arany Jánosból, illetve került volna-e Nagykőrösre, a református főgimnáziumba tanítani? Erre választ nem lehet adni, csupán a tényeket számba venni, amelyek a Nagykőrösre kerüléshez vezettek.

Aranyt az 1848-as forradalom Nagyszalontán érte, ahol a városi tanács hivatalában működött segédnótáriusként. Erről a munkájáról keveset tudni – bizonyára a tanácsi jegyzőkönyvek írásában, egyéb hivatali iratképzésben is jeleskedett, amelyek azonban az 1847-es nagy tűzvész során az enyészet martalékává váltak –, viszont a fennmaradt dokumentumok bizonyossága szerint vásárok alkalmával marhalevelet (passzus) is kiállított.¹

Arany János hivatali munkája arra is bizonyosság, hogy szívén viselte a haza sorsát, a nemzeti közügyeket. Ezért is szánta rá magát arra, hogy az 1848-as országgyűlési követválasztáson induljon. A viszonylag ifjú – 29 éves – hivatalnoknak azonban csatlakoznia kellett reményeiben. A hivatali bürokrácia nem kedvezett számára. Nagyszalonta jelentős választási körzetnek számított ugyan, de Nagyvárad

¹ Ilyen dokumentumot láthatunk a nagykőrösi Arany János Múzeum „*Hej, Nagykőrös híres város...*” c. állandó kiállításában is. Vö. *Novák László* 1982a.

jú vitézről. Köztudott: ezzel nem csupán a 20 aranyra gyarapodott pályadíjat nyerte el, hanem a legkiválóbb magyar lírikus kiténtető barátságát is.

A „közönséges ember” kitört a hétköznapi korlátai közül. 1847 júniusának elején közel tíz napon át látta vendégül Petőfit, amit október végén Júlia fiatalasszony jelenlétével ismételték meg. Jövendő gyermekük keresztzüleinek az Arany házaspárt kérték fel. Az elfogadás bizonyosságként 1849 kezdetén Petőfiné három hónapot tölt Zoltánkájával Aranyéknál, noha az aljegyző hiányosan kapta meg fizetését.

A csödes Arany 1848-ban a maga módján állott ki a szabadság eszméi mellett. Másfél éven át a *Nép Barátjának* egyik szerkesztőjeként cikkeivel, verseivel támogatta Kossuth forradalmi nézeteit. Beleegyezett, hogy az első népképviselési választáskor őt jelöljék a Szalontai járás küldöttének. Sikertelensége a korabeli ellenzéki nemesek bűne. Az idősb férfiak honmentő alakulatába egyszerű nemzetőrként lépett be Aradot védve, ahol „*tenni kevés, de halni volt esély*”.

1849 májusában családja mindennapi kenyerét sem tudta biztosítani. Ezen változtatandó, állást kért a kormánytól. A Belügyminisztériumban fogalmazó lett. A világi fegyverletétel után a közeli Árpád faluban rejtőzött. Lakását, állását elveszítve a szolgabírószágon vállalt jelentéktelen állást, amit az osztrák párti magyar vezetők helytelenítettek. Tőlük szabadulandó Geszten elvállalta a Tisza család legfiatalabb tagjának, a beteg Domokosnak az oktatását.

dal szemben, ahol a nagy tekintélyű főispán is székel, nem vehette fel a versenyt, megbukott Arany. Erről részletesen beszámol Petőfi Sándornak az 1848. június 27-én írott levelében.²

Arany János hazafias lelkületének bizonyosága nemzetőr mivolta is. A szalontai nemzetőrökkel – mint írja „köznemzetörként” – 1848. november elején Aradra vonultak. Az aradi várban lévő osztrák haddal szemben biztosították a város lakosságát. Legnagyobb „harci tettük” az volt, hogy a várból kivetető úton, s a Maros vizén átívelő nagy hidat felégették. A várból lőtték ugyan az óvárost, de különösebb kárt nem okoztak. November 19-én késő este tértek vissza Szalontára. Szó volt arról, hogy Erdély-

² „Azért van ma június 27-dike, mert tennap 26-dika volt, követválasztás napja az egész Bihar megyében. Megbuktam szerencsésen, ha ugyan bukásnak nevezhetni, mikor az ember egyenes földön marad. Tudniillik van ebben a megyében egy állandó bizottmány. Ezt a vidékiek úgy hívják, hogy Várad-vármegye. Elnöke természetesen a főispán. A főispán igen igen szabadelvű ember; s erélyes, oly erélyes, hogy a mit ő akar meg kell lennie. Török-szakad meg kell lennie. Persze, a mit ő akar, s azt akarja a bizottmány is. Tehát bizottmány azt akarta, hogy a követválasztás egész megyében munkanapon, s a várad-i legnagyobb vásárra készülés napján, tennap, legyen. Ez eddig törvény szerint van. De ugyan ezen bizottmány azt is kiszámította, hogy kinek jusson kenyér a biharmegyei 13 követségből. [...] A főispán körutat tón megyéjében, s mindenik választó kerületben a helységek biráinak és jegyzőinek egy egy követet a capacitatio törvényes madzagán (mi ugyan a pecsovicus-világban ráparancsolás kötelének is beillett volna) nyakába akasztott. Így történt, hogy a szalontai választó kerületnek, melyben maga Szalonta az eldöntő, Toperczer Odón, ismeretes név, akasztatott. Ez eddig törvény szerint van. Én már ekkor úgy álltam, hogy elválasztásomról senki sem kételkedett. Milyen a nép a törvényt hallva és olvasva, választási jogát megértette, minden rábeszélés, útasítás nélkül, maga fejétől engem jelelt ki, s ez szájról szájra menvén oly erős közvélemény lett Szalontán mellettem, minő aránylag Kossuth mellett sem volt az egész országban. A szegény nép! Azt hitte szabad és lehet neki a kit szeret, a kibet gondolma van, elválasztani. Ez általános véleményre támaszkod[va], tudván azt, hogy Szalonta dönt, keveset gondoltam a falukkal, annál kevesebbet, mert a választókat összeiró küldöttségnek tagja lévén, tapasztaltam, hogy inkább félnek a választó jogtól, mely miatt mezei munkáikat félben kellett hagyniok, mintsem örülnének annak, s így bizonyos voltam benne, hogy onnan egy-kettő is alig jő be [...]. A környéken nagyot vetett a latba a főispáni ajánlás, a jegyzők szegényltek, hogy csak magukszörű ember legyen követ, s egy helység sehogy meg nem foghatta, hogy ha már a szalontait jegyzőjüket akarják küldeni, miért nem az öregebbiket küldik. Némely helységnek pere van a királyi táblán – az ajánló eszélyesen használta fel e körülményt s nem késett értéskre adni birák-uramékoknak, hogy Toperczer királyi ülnök, ki csak ugy itél jól perükben, ha követnek teszik. Ezek hatottak. Hatottak elannyira, hogy a birák által 5 pft büntetés terhe alatt mindenkinek megparancsolták Szalontára elmenni elannyira, hogy a a megyei közmunkákból fenmaradt [?] szekeres napszámok a választók beszállítására használtatának – elannyira hogy 730 szavazatot kovácsolának T[operczer] részére. Szerencsétlenségemre követségemnek (mit saját szerencsétlenségemmel összezavarni nem kell) valami Hrabowszki nevű kiszolgált pecsovic is idevetődött, s felkeresvén az árnyékok és bűdös zugok embereit, néhány nemest, a pecsovicus hajlamúakból, tőlem el-, s maga részére hódított, figyelmeztetvén őket a csapásra, mi nemesi privilégiumokon [sic!] esnék, ha engem, paraszti embert választanának követül, másrészt biztatván őket a nemesi Eldoradi minádn sült ökreivel, mellyeket ő visszaszerzend. Mindazáltal alig látta meg a szalontai nép – mely a választás helyén, a nyolcz óraker, megyei utasítás szerint megnyitandott gyűlés kezdetére, hat órától tizedfélig várakozott – a zászlóval, tömegben valahára beérkezett vidékieket, kiket két itt lakó megyei tisztviselő – két separatum votum Szalontán – vezetett, azonnal haragra lobbanva teljes erővel mind egy szájjig mellém nyilatkozott, s követel, hogy <más> negyed óra ácsorgást tekintetbe véve, ő bocsátassék előbb szavazatra. De a küldöttség, nem akarván az abéczen túl terjeszkedni, törvény hiányában az abéczt vette sinőrmértékül, s így a falusiak, kiknek faluja szerencsés volt A-R névkező betűvel birni, elsőb bocsátattak szavazásra. Szalontára, mellyet a sors S betűbe helyezett, csak delután 1 óraker került a sor, de minthogy aszalterítésre is éppen akkor került, az utóbbi elsővé vétettet, a szalontai nép pedig enni szétbocsátott, tudtára adatván, hogy 3 óraker megint eljöhét, s akkor ő lesz az első, miután több helység már nem is igen van. A tömeg eloszlott, de legnagyobb része többé vissza sem ment, elegendő áldozatnak tartván a fél napot, mellyet a legnagyobb munkaidőn hasztalanul elkeltt töltenie. Vagy három száz (950-ből) összegyűlt ugyan, de miután megértette hogy délelőtt 730 szavazat Toperczerre ment, búsult haragjában, s annak érzetében, hogy ha reggel 8 óraker szavaztatják, a többség övé, így pedig, miután türelmét kifárasztották, gyalázatos kissebbségben kell maradnia, egy pár körmönfont phrasissal megáldván a hivatalos korteskedést, szavazás nélkül eltávozott. Kaptam tehát, a vidékiektől 11 szavazatot, Hrabowszki is annyit, Toperczer 730-al követ. De ott van a roppant hézag a választási jegyzőkönyvben: Szalonta, a kerület főhelye, hol legtöbb értelmiség, hol 950 összeirt szavazó van, szavazat nélkül! [...]” Arany János 1975. 210–213. Petőfi szintén indult Szabadszálláson a követválasztáson, de csúfosan megbuktatták június 15-én, mint írja Aranyak Pestről 1848. július 1-jén: „[...] elkeseredtem. Disznóság a mit azok az emberek országszerte elkövetnek, de a nép legbuzgóbb és legönzestelenebb barátai ugyszóval egészen kimaradnak. Éljen a népképviselő! [...] te még annyiban mennyiben megnyughatol a választáson, mert, amint én ismerem legalább híreől, a követnek van esze és becsületessége [...] de én! Diadalmam vetélytársam olyan dicső virág, melly Augias istállójának legkirivőbb éke lett volna. Nem azt sajnálom, hogy nem én lettem követ, hanem hogy ő lett az, ki nem méltó arra a köitélre, melyen egykor függeni fog [...]” [Nagy Károly, a szabadszállási református lelkész fia, aki Lacházán jegyző volt, tehát törzsökös redemptus, „helybeli” ember.] Arany János 1975. 217.; vö. Mezősi Károly 1970.

be vonulnak, ami azonban nem következett be. Erről Petőfinek 1849. november 19-én írott levélben számol be.³

A Petőfi és Arany közötti mély barátság a *Toldi* megírását, s a Kisfaludy Társaság pályadíjának elnyerését követően bontakozott ki. Arany János szinte egyszeriben vált ismert költővé. Szerényen élt Szalontán, s Petőfi javaslatára elvállalta a kormány és Pest megye által szorgalmazott, s megjelentetett *Nép Barátja* című lap szerkesztését Vas Gerebennel együtt. Az 1200 pengőforintos díjazás vonzó volt számára. Jóllehet, nem kívánt családostul Pestre költözni, de Petőfi biztatására mégis ráállt, Szalontáráról irányítva a szerkesztési feladatokat.⁴

A segédjegyzői hivatal terhesnek és kevésbé jövedelmezőnek bizonyult Arany számára. Az ellenfordalmi események hatására, az osztrák, horvát intervenció következtében – Pest elfoglalása Windischgrätz herceg által 1849 január első napjaiban –, a nemzeti kormány Debrecenbe tette át a székhelyét. Arany János 1849. május 1-jén Kossuthnak írott levelében ajánlotta magát hivatalra, ennek következtében Szemere Bertalan belügyminiszter május 9-én kinevezte a minisztériumba fogalmazói munkakörbe, 800 pengőforint fizetéssel.⁵ Arany erről a döntéséről is tájékoztatta barátját, Petőfi Sándort 1849. május 23-án: „*Én is elvettem a kockát, azt tettem mit életemben eddig soha, [6] jelentettem magamat hivatalért. Folyó hó 19-én vettem Szemere levelét, – fogalmazónak nevez a belügynél. El kellett fogadnom. Szalontán semmi, semmi kilátás többé a mindennapi kenyérrre. Holnap indulok Debreczenbe, nyakamba venni a nem ismert jármot; most még csak egyedül. Családom nem mozdulhat oly könnyen, nőmet egy időre el kell hagynom. Ő itten el fog adogatni holmit, s mivel eddigi szállásunkhoz semmi jogunk többé, kibérlel valamelly szobácskát s ott megvonva magát. Meddig? Isten tudja, lehet rövidebb, lehet hosszabb [...]. Ujságul írhatom a muszka háborút, s a francia interventiót a római köztársaság ellen. Megértük, hogy mi legyünk a legszabadelvűebb nép Európában...*”⁷

A Belügyminisztériumban munkatársai közé tartozott többek között Lévay József, Vadnay Rudolf, Gondol Dániel is, akikkel – elsődlegesen Lévay Józseffel – később is kapcsolatot tartott, levelezésben álltak egymással. Arany János igen jól érezte magát társaságukban, mint írja feleségének 1851. május 29-i levelében Debrecenből: „*nemigen nagy koncz biz ez [...] hanem igyekezni fogok előre haladni, a szalontai jegyzőséggel összemérve, valóságos lelki nyugalom. A kik körülöttem és felettem vannak, szeretnek, szívességet mutatnak hozzám, sőt már is tapasztaltam meglegedésök jeleit. Úgy hiszem, nem írói érdemért, hanem hivatali postosságért is fognak becsülni s rövid időn nagyobb fizetésű helyre tenni. Úgy hiszem, meg is segít Isten, ha a magyar nemzetet el nem hagyja – akkor pedig, ha buktunk, hol lesz az élet gyönyörűség?*”⁸

³ „*Itthon vagyok barátom, itthon. Hazaérkeztem 1848-dik esztendőben, november hónap 18-dik napján, szombaton, este 10 órakor. Azóta babérimon pihenek. Kimondhatatlanul jól esik visszaemlékezni ama péntek-éjszakára midőn esteli 10 órától, reggeli 2 óráig, tehát négy teljes órán keresztül, Arad város piarczán, mint kitűzött riatéren, részint állva, részint ülve, főleg pedig hasmálva obzerválgattuk a borongó holdvilágon felvillanó álgúyivillámokat, hallgattuk az egymásba szakadó dörrnéseket, és kushadtunk a mellettünk szétpatogó bombák forgácsai előtt. Ez, leszámítva a félelmet, isteni műltság volt. Közélünkben a téren harmincz szuszteránál (a mint a szalontai nemzetőrök elnevezték) több pattant szét nem számítva a levegőben elpuffogottakat. Berger úr többet kivetett e 4 óra alatt 500-nál, granát golyókkal is sokat, de mégsem gyujtott semmit. Szombaton (tegnap egy hete) délelőtt ismét kutyázkodott, de nem oly nagy mértékben, mint megelőző éjszakán, azért sehogy sem bírta magát érdekessé tenni. Azóta hallgatott egész tennapig, Tegnap, az úton megint hallottunk lövéseket, de azért nem tértünk vissza. Pihenünk, barátom, mert jövő héten alkalmasint Erdélybe indulunk. De azért te csak írd nekem folyvást Szalontára, nöm alkalmat keres utánam küldeni leveled...*” Arany János 1975. 232–233.

⁴ Petőfinek 1848. május 5-i keltezésű leveléhez írta Arany megjegyzésként: „*NB Ily fényes ígéretek – a szellemi nyereséget, mivel irókkal társalgás etc. – is hozzá tudva, csak nem elszédítettek. Fölmentem a levél folytán Pestre, de nem látván a dologban elég állandóságot, nem akartam kockázatni családomat (bár később se tettem volna) hanem egyszerűen vissza akartam vonulni, s a szerkesztést Vas Gerebennel hagyni, ki szinte aspirált ezen állomásra. De Petőfi okai rábirtak, hogy ha már Szalontán maradok is, ne váljak meg a laptól, s annak jövedelmétől végképen: így Vas Gerebennel oly szerződésre léptem, hogy ő lesz a sajtóképi felelős szerkesztő, de nevem is ott áll a lapon, mint szerkesztőtársé, s azért a tiszta jövedelmen ketten osztozunk. A részemre eső tiszta jövedelem, végül 1200 forintra rúgott (Gereben úgy számolt, a mint ő akarta) ennek is nagy része magyar bankjegyekben veszett el. A.J”. Arany János 1975. 205.*

⁵ Arany János 1975. 279. „*Jelen rendelnél fogva Önt a belügyministeriumban Fogalmazóul ezennel kinevezem. Debreczen, Május 9-én 1849. Belügyminister Szemere Bertalan*”. Arany János 1975. 250.

⁶ A későbbiek során rendre megnyilatkozott Arany lokálpatriotizmusa, az otthon nyugalma és biztonsága és utána való vágy. A nagykorúsi időszakának érzelmi állapota is ezt bizonyítja.

⁷ Arany János 1975. 252–253.

⁸ Arany János 1975. 256.

Buda visszafoglalása után a kormány Pest-Budára költözött vissza, s így Arany is társaival Szolnokig szekéren, onnan pedig vasúton, „gőzkocsival” Pestre utazott június 1-jén. Úgy volt, hogy családja is követi őt a fővárosba, azonban az egyre bizonytalanabbá váló politikai helyzetben úgy határozott Arany, hogy a család maradjon Szalontán, ahová végül maga is visszatért. A kormány közben Szegedre, majd Nagyváradra menekült, de ide már nem ment Arany. Petőfinek 1849. május 27-én írt levelet, amelyhez utólag írt megjegyzést: „*Petőfi Szalontáról írt nekem, mert már Debreczenben voltam, mint min. hivatalnok, de családom Szalontán maradt, Petőfi gyermeke is, kiért most Szalontára ment [a Petőfi által ajánlott] Egressy féle házat – midőn Pestre mentem, nem találtam, elég tágasnak családom számára; másutt fogadtam tehát (Uri utcza Horváth ház, de nem az Edmund féle) hol Garay is lakott. Egyébiránt én a ministeriummal Pestre mentem ugyan, de családom mind Szalontán maradt, mert nem akartam kitenni a mindinkább bonyolódó állapotnak. Innen, a kivett szállást el se foglaltam, hanem Garay barátom szivességéből az ő lakásán birtam egy szobát. Azon hirre, hogy az orosz Debreczennél van, családom miatt aggódva, (jul. 1.) Szalontára siettem, miután erre, illető főnökömtől engedélyt eszközöltem. Nem is mentem többé vissza. Midőn a belügym. Váradra tétetett át, berándultam én is, s ott voltam vagy 2 nap, de következett a Nagy Sándor csatavesztése Debreczennél: az egész Várad futni indult, s én is visszavonultam Szalontára. Petőfit Pesten láttam utoljára.*”⁹ Miniszteriumi munkatársa és kedves barátja, Gondol Dániel Szegedről, ahová a kormány Pestről menekült, írta Aranynak 1849. július 27-én: „*Szeretett Janim! Ha még útnak nem indultál, halaszd addig, míg soraim nem üdvözlendének N. Váradra vagy honnan, magam sem tudom. Meglehet, hogy Szegeden csak hűlt helyünket találjad. A lótás futás pillanata ismét bekövetkezett, azt mondják holnap felszedjük a sátorfát és N. Váradig meg sem állunk. [...] Ügyünk a lehető legbonyolultabb zavarban áll. Ha elveszünk édes Janim, nem a muszka emészt fel bennünket, nem is az osztrák, hanem mi magunk leszünk a Saturnusok. Az osztrák-muszka had vonul Szeged felé a Duna felől. Perczel és Visocki hiába várta őket Kecskemét vidékére. Ezért ezek is kénytelenek Szeged felé huzódni. Táboruk tegnap már elhagyta Félégyházát. Görgői három fényes csatát vitt velök, Igmándnál, Váczott és Losoncznál, s ő ezelőtt néhány nappal Miskolcznál táborozott. A muszka a csatákbeli veszteségeket 9000-re teszik és szidják az osztrákokat, miért tették őket bolondá, azt mondván nekik, hogy ők ide koronázásra és lakodalomra jönnek, t.i. Ferencz József és a muszka herczeg kisaszony lakodalma. Ministeriumunk felakar oszlani, Szemere legalább beadta resignatioját, miután olyan intézkedések is az ő lelkét nyomják, melyek Kossuth fejéből származtak. A közvélemény dictaturára szavaz, hadira és politicaira, erre Kossuthnál mást tűzni nem lehet, arra Görgőinél. Magamis ezekre szavaznék, ha rám bíznák. Perczel nem engedelmeskedik sem Péternek sem Pálnak. Hogy Kossuthal meghasonlott, annak a napokban jöttem nyomára, hogy Görgőit eleitől fogva nem szenvedheti, régi dolog. Ő most pártot gyűjt, s mint a hír mondja, a communismust választva létreül, melynek dictatorságra felkapaszkodik. Ezt tudva, édes Janim, s midőn ilyen emberre látjuk biza védelmét a kormány székhelyének, kinek piszkos érdekében áll azt minden pereputtyostul veszve látni, bizony nem igen lehet vérmes reményünk a körülmények jobbra fordulását. Hiszen ha a kormány veszedelme nem egy volna a hazáéval, akkor azt mondanám: vigye a manó, ha tuskó van is a polczon, azért a haza és nemzet állni fog, de most barátom, ilyeneket látva, nem csoda ha az optimista is pessimistává válik...”*¹⁰

A végkifejletet Arany már Pesten átérezhette. Petőfi Kossuthban történt csalatkozásáról – ti. Kossuth az orosz intervenció feltartóztatása érdekében népfölkelést szándékozott kibontantani – írt Aranynak Mezőberényből 1849. július 11-én, ahová családját menekítette. Petőfi leveléhez Arany János a következő megjegyzést tette: „*Pesten laktomban egy nap hozzám jó Petőfi, hogy hivat Kossuth. Petőfi, én, Egressy, Vás Gereben s mások megjelentek. (Akkor láttam Kossuthot először, legalább oly közléről, hogy kényelmesen vizsgálhattam vonásait). K. egy mondkát tartott, hogy a haza veszélyben van, a népet fanatisálni kell kereszties hadra etc. Mi eljöttünk, de nem vettem észre, hogy valamelyikünk valami nagy dolgot tett volna és én már útban voltam családomhoz, talán másnap indultam is. Mező Berény Orlay-Pétrics [Soma] szülőinek lakhelye, kikkel Petőfi rokonságban volt. És ez hozzám utolsó levele. Mező-Berényből Váradra, s onnan Erdélybe ment, hogy Bemhez csatlakozzék, de utját nem Szalontának, hanem Ugrának vette, mely falu attól oldalvást esik. Ott a papnál volt szállva, s a pap né-*

⁹ Arany János 1975. 255. Feleségének, Ercsey Juliannának 1849. június 27-iki levelében is borúlátóan nyilatkozott Arany: „... A magyar nemzetre a legnagyobb vész napjai közelegnek. Az orosz gyorsan halad előre s nincs ellene elegendő erőnk összpontosítva. Most mindenféle népfölkelés rendezetik. Vajha a magyar nép képes lenne életre-halálra küzdeni. De kétlelem. [...] Ezen leveletem csak neked írtam, nemhogy olvassák Szalontán. A holnapi (jun 28) Közlönyből ugyanis mindent megtudnak...” Arany János 1975. 260. A nagykőrösi „csonkahunvéd”, Szalay József vadászfőhadnagy június 19-én sérült meg a lengyel terület felől, a Keleti-Besztekiden keresztül, északkeletről betörő kozákokkal vívott harcban. Novák László 1998.

¹⁰ Arany János 1975. 264.

hány sorban megírta nekünk, az ő megbizásából, hogy köszönt és megy Erdélybe. Ez volt utolsó izenete. Miért nem jött Szalontára? Mert Berényből Váradra egyenesebb amúgy, s ő sietett – meghalni! [...]”¹¹

Mivel Arany János Debrecenbe ment, s állást változtatott, el kellett hagyniuk a szolgálati lakásukat Szalontán. Bérlakásba költöztek, Darvasi János gazdához, aki rossz házigazdának bizonyult, s ezért elköltöztek onnan, a római katolikus parókia közelébe. Majd, később – 1850 márciusában – megvásárolta Debreczeni János csizmadiamester lakóházát.

A bukás, a világozi fegyverletétel híre Nagyszalontán érte Arany Jánost. Gyakorlatilag ismét állásvesztetté vált, jószerevel a költeményeinek tiszteletdíja jelentett megérhető forrást számára. E téren hallatlan nagy segítségére volt Szilágyi Sándor, aki Pesten irodalmi lapot – mivel rendre betöltötte az osztrák cenzúra –, több lapot is indított, s Aranytól kért közlése verseket az 1850 márciusában induló *Magyar Emléklapok* számára. Arany hajlandónak is mutatkozott a felkérésnek eleget tenni. Március 20-i levelében írta Szilágyinak: „*Akadályozva valék eddig az »Emléke« számára valamit küldeni. A mi a feltételeket illeti: én elmondom a magamét. Irodalmunk jelen állapotában s míg névtelenül írok, úgy hiszem verseim darabjától nem kívánhatok több díjt 4 pforintnál. Nem, mondom, hogy ön ezt adja meg: – sőt, meglehet, nem is tehetné: csak azért említem, hogy ha e díjazást az irodalom meg nem bírja: úgy örömeztőbb írok minden díj nélkül s vigasztalom magamat azzal, hogy nem képes irodalmunk jelenleg díjt fizetni. Különbön kisebb versekből kettőt is foglalhatnánk egy vers számba; nagyobb, például elbeszélő költeményre külön alkudhatnánk.*”¹² Arany elküldte az *Emléklapok* számára a *Letésem a lantot* című versét. Szilágyi köszönettel vette, mint írja 1850. április 5-i keltezésű levelében: „*A napokban utnak indítandom a 3 első füzet Emléklapot a kegyed számára. Kaptá-e a 3-dik füzetben kijött »Letésem a lantot« díjt? Bizalmasan kérem, szíveskedjék a többi füzetek számára is küldeni költeményeket. Szívesen vennék s kívánata s a vállalat tehetsége szerint díjaznék egy nagyobb szerű eposzt is. Isten áldja kegyedet! Őszinte barátja Szilágyi Sándor.*”¹³

Arany János rendre írta költeményeit, s nagyobb műveket is alkotni kívánt, mint írja Szilágyinak 1850. április 14-én: „*Önnek mind leveleit, mind a díjt felvettem, de nem akartam válaszolni, mielőtt küldhetnék valamit. A közelebb mult esztendőkre vonatkozólag semmi sincs nálam, sőt – megvallom annyira fájdalmas a visszaemlékezés, hogy még most is igen rosszúl esik böngésznem ama büzhödt tereken.*

*Örvény az, és midőn fölötte átvezet,
Szédelegve szemet húny az emlékezet*

*Ugy hiszem, hogy még az elegiáig sem higgadtam meg, s az ily állapot lehet fájdalmas, kinos, dühös, desperált stb de e fájdalomban, kinban, dühösség- s kétségbeesésben nincs meg a művészi nyugalom; s addig ne vegyen az ember tollat a kezébe, vagy legalább oly tárgyat válasszon, mellyel szabadon átadhatja magát képzeleteinek s nem viczorog rá a való sceleptonja [csontváza]. Rám nézve, legalább, így van, Mások lehetnek szerencsésebb kedélyalkutauk. Eccé! tehát egy tömött iv rim Mutatványul küldöm [a Katalin első részét], a végett: mehet e az Emléklapokba illyes. Az egész, nem tudom kijár-e ezer sort, ez már több 700-nál. A többije még nincsen készen, de ha »összeférhetünk« elkészítem. Összeférhetünk, mondom, mert ez alkalmasint nyomtatva is (nem két hasádba, az pazarság lenne a közönség irányába) lesz másfél iv (az egész das heist), és másféliv mértékes-rimes-sallangos, kipitykézett vers atyafiak közt is megér 40 fíot. Ugy hiszem Otaheitiban [Tahiti szigete] sem írják meg alább. – Azonban, tréfán kívül, írja meg ön [...] Aldást, békességet! Tisztelője A. J.”¹⁴ Arany János elkészült a nagyobb művével, mint írja Szilágyinak 1850. május 7-én: „*Katalin vége itt van [...] Lyrai hestoria [sic!] – odailő – nincs, de tán majd lesz: bár időmet főleg egy eposzra (respective költői beszély csak) fordítom, mi második darabja lesz a Toldinak. A harmadik már kész. E másodikból adhatnék mutatványt, de perse ez a mamutok koráról beszél, mikor még Toldi Miklósok existáltak a világon és nem Bezirks Commissair-urak [...] Az első ének, mely 30 Toldi-strófa, s meglehetősen kikerekedik, talán mégis megjárná. Nevet, perse, semmit: de megemlínök, hogy ez Toldi második részéből van. A mi a díjt illeti: előttem a gyors küldés biztos küldés egyenlő fontosságúak, pedig e kettő alig jár együtt. Postán hamar jó, de elveszhet; alkálom? mikor? hová? mikép? – Recommandirt: punctum. Pénzeimnek sem annyira végére jutottam, mint elejére nem jutottam még el: tehát hazard! A két forintosok elköltése azonban itt falun már igen sok nehézséggel jár: de miért is oly sok papír, mikor kevesebbél be lehet érni: pl 4 db tizzessel.” Arany megjegyzése ezzel kapcsolatban: „*Szilágyi a második füzetben jelentette volna meg, a rendőrség betöltötte lapján, a***

¹¹ Arany János 1975. 262.

¹² Arany János 1975. 271.

¹³ Arany János 1975. 272.

¹⁴ Arany János 1975. 273.

Magyar Emléklapok-at, ezért a Magyar Írók Füzetei néven jelentette meg.” Szilágyi a pénzt Rozvány Györggyel, részben a postán küldte el Aranyak Nagyszalontára.¹⁵

Szilágyi Sándor bizton számíthatott Aranyra, aki számon tartotta jövedelemforrását, erre vonatkozóan a levelezésükből megbizonyosodhatunk. Például Arany Szilágyinak írja 1850. október 21-én: „... *Kegyed mostani ajánlata áldozat színét viseli magán, s azt én nem akarom. A dolog igen egyszerű. 44 forint tartozásból kegyed lefizetett 30-at, fennmaradt 14 ft. Idő közben felszólít, hogy Katalint kiadandja fele haszonra. Én a postriori beléegyezek. De szó sincs arról, hogy kegyed az én, már kész pénz követelésemet nyomda költségbe fordítja, s absurdum is, mert kegyed a kiadó, s nem én. Ez áldozat: köszönöm, de el nem fogadom. Tisztában így vagyunk: kegyednél van a régeből 14 pengőm, bizonyos. Ezen kívül várom a Katalinból a nyomdaköltség levonása után fennmaradandó haszon felét a mi nem olly bizonyos. – S ámbár a kegyed körülményeit szívből sajnálom s méltányolom; ámbár hízogó lehetne rám nézve annak tudása, hogy még nekem is van adósom: kénytelen vagyok kegyedet felszólítani, hogy a 14 pengőt, mihelyt lehetséges, kezemhez juttatni, s a fizetéseket jövőre rendesen teljesíteni sziveskedjék, mert tudja azt kegyed, hogy az efféle magam szórú ember; jelen viszonyok között Etcet Etcet. Ez alkalommal küldök önnek a lap humoristico-socialistico-satiricus részébe is valamit [Vojtina Gáspár levelei Andris öccséhez]. Iszonyú sok lerúdálni való állat kezdi rágni a bogácskórót Parnassus körül. Nem vagyok azon értelemben, hogy ezt hazafiságból túrnunk kell. Botot nekik, míg el nem rontják a közönség izlését, vagy el nem csömöröltetik az összes szépirodalomtól. Hiszen inkább semmi irodalom, mint olly botrányosan infamás! Tisztelet a jóknak, de azon tehetség, sőt studium nélküli elbizakodott ficzkókat, kik, csak úgy odavetve (mint T.[ompa] írja valahol) költőnek czimezik becses uri magukat, orron kell ütni. Ezzel nem ártunk sőt használunk az ügynek. Fel jobbak, ti erősebbek: Augias istállója tele van. Sokféle, és talán irodalmunk jelen állapotjában nem haszontalan munkásságot tudnék én egy hó szépirodalmi lap irányába kifejezni, ha az a szépirodalmi lap képes volna engemet havonként legalább 20–25 pengőig biztosítani, hogy ne kellene más, lealacsonyító kézi munkára szorulnom, mindennapi csekély költségem beszerzése végett. Nem mondom, hogy ön ezt tegye, de ha tehetné, talán mindkettőnkre nézve jó volna. Azonban így is, a mint egyezkedtünk, csak ön tartsa meg ígéreteit, és igyekszem a magaménak ura lenni. Üdvözlöm Sajót [Jókai Mórt, aki Sajó néven bujkált a szabadságharc után] és a többi jó fiukat. Szászt és Gyulait abainvisis. Szásznak mondja meg, nagyon jól esett, hogy akadt valaki, rajtam kívül, ki szegény P[etőfi]ről megemlékezett. Bizony isten, már azt kezdtem hinni hogy P. csak az én privát költőm volt, hogy már senkinek nem jut eszébe!...”¹⁶*

Arany nem kötelezte el magát Szilágyi lapjához, eleget kívánt tenni a többi lapszerkesztőknek is, így például Nagy Ignácnak, Emich Gusztávnak, Jókai Mórnak, Brassai Sámuelnek, Vahot Imrének.

A költészet a neves költő számára nagy létbiztonságot jelentett. A 48/49-es szerepvállalásáért kevésbé számíthatott hivatali munkára. Ennek ellenére, mégis alkalmazásba kerülhetett Nagyszalontán. Ismerőse, Kenyeres János szolgabíró lett a szabadságharc után, s alkalmazta írnokként Arany Jánost. Jóllehet a felsőbb hatóság részéről kifogás érte Aranyt múltja miatt, azonban rendkívül alapos megbízhatóságára hivatkozva védte meg őt Kenyeres, példaként állítva hivatali munkáját a többi hivatalnokok elé.¹⁷

Arany János számára az újabb nótáriusi munka megélhetést biztosíthatott, azonban ennél többre hagyott.

A megvásárolt házának szomszédja volt Ostváth Imre, aki, miután Sarkadon foglalta el a református lelkészi parókiát, az ottani iskola átszervezésére vállalkozott, s hívta volna Arany Jánost tanítani, aki erre azonban nem vállalkozott. Kedvező alkalom nyílt meg előtte, amikor Gesztre hívták Tisza Lajos gróf Domokos fiának nevelésére.

¹⁵ Arany János 1975. 275–276, 665.

¹⁶ Arany e levélhez is fűzött megjegyzést: sajnálja Szilágyit, akinek a *Magyar Emléklapok*, majd a *Magyar Irodalmi Füzetek* lapjait is betiltották. A *Magyar Emléklapok* VII. füzetének szétosztásakor az el nem küldött anyagot a hatóság lefoglalta. Szilágyit július 7-én beidézte a rendőrhatalóság, itt tudta meg, hogy Nagy Ignác rá hivatkozott, mondván ő élesebb hangvételű verseket közöl, ezért tovább zaklatták Szilágyit. Július 15-én Szilágyit és Nagyot a haditörvényszék elé idézték, az Újépületbe, azonban csupán megintették és elengedték őket. Arany János 1975. 293–294.; 675.

¹⁷ Szilágyi Istvánnak, egykori tanítómesterének Máramaroszigetre írta 1850. január 19-én, „... *amnyit irhatok, hogy egészség és levegő dolgában nem szűkölködünk. Itt, bérszobában lakunk etc. S élünk a hogy lehet míg lehet ...*” Arany arra utalt, hogy elkerülte a letartóztatást, munkát is kaphatott Kenyeres János szolgabíró jóvoltából. A szerény bérlakásukban kereste fel Aranyt a világi összeomlás előtt Vörösmarty Mihály, Bajza József, s maga Görgei Artúr tábornok is. Arany János 1975. 268, 661.

A család bizalmasa, Kovács János kereste meg Arany Jánost. Teljes diszkréción kívül javasolta, hogy Arany 300 pengőforintért vállalja el a munkát. Arany válaszában 400 forintot írt, ami Kovács számára meglepetéssel szolgált ugyan, azonban elismerte, hogy a nevelői munkáért ez a pénzösszeg nem tekinthető nagyknak, jóllehet Tisza gróf kezdetben mindössze havi 20–25 (évi 200–250) forintos bérre gondolt. A gróf elfogadta Arany János ajánlatát, aki heti 17 órában tanította a költőpalántának, Domokosnak a görög nyelvet és a poétikát. Kovács János gondoskodott Arany Gesztre szállításáról, ahol külön szoba is rendelkezésére állt a költőnek.

Néhány hónap eltelte után váratlan lehetőség adódott Arany János számára. Jóllehet eddigi élete során nem érdekelhette különösebben Nagykőrös, azonban onnan jött megkeresés hozzá, jöjjön tanítani a működését megkezdő főgimnáziumba. Ekkor már Nagykőrösön élt és dolgozott orvosként szülőföldjére, dr. Károlyi Sámuel. A gimnáziumban tanított Mentovich Ferenc, Jánosi Ferenc, s abban az időben érkezett ide Szász Károly is.¹⁸ Személyük – különösen Szászé – ismert volt Arany számára. Az egyháztanács megbízásából Mentovich kereste meg elsőként 1851. október 8-ai keltezésű levelével Aranyt:

„Tisztelt Barátom! Megengedjen, hogy ismeretlenül is a bizodalmas névvel szólítom meg, de én nem élhetek hidegebb megszólítással az iránt, kit lelkemben rég óta becsülök, tisztellek és szeretek. Ezen soraimat egyszerű veendő ön egy meghívással a magyar irodalom tanári székre helybeli gymnasiumunkba – s nincs más célja levelemnek mint megkérni részemről is, reá venni önt ezen állomás elfogadására. Megeshetik – legalább nagy reményünk van rá – hogy még ez évben megkapjuk a 600 pengő évenkénti fizetést – s így anyagi tekintetben – a mostani körülményeket tekintve – nem leszünk rosszul ellátva, mert ennyi öszveggel takarékos ember itt igen jól megélhet. A mi a szellemi életet illeti, igaz hogy itt Kőrösön kevés élvezetre számíthat az ember, de ezen segítőnk az által hogy alkotunk mi tanárok egymás közti egy bizodalmas kört, mely sok hiányt fog pótolni – aztán igen sokat potol e hiányon az is, hogy Pestre a tavaszra elkészülendő vasút által csak két órányi távolra leszünk, folytonos összeköttetésben lehet ön irodalmi barátaival, élénkebb részt vehet az irodalomban. Meg kell említenem, hogy ön nem jön idegen emberek közé, önt igen sokan kitárt karokkal a legőszintébb bizodalommal, ragaszkodással, sőt testvéri szeretettel várjuk – Megemlítem ezek közül: csekély magamat, Szász Károlyt, Dr. Karolít, Jánosssy professort stb. – Mind ezen körülményeket tekintetbe véve feletébb reméllem, hogy önt nem sokára collega barátom képpen üdvözölhetem – Valóban nekem igen igen nehezemre esnék, ha ezen reményben csalódnám, ha ön körülményei olyanok volnának, hogy ezen állomást el nem vállalhatja. Addig is, míg személyesen megismerkedhetnénk – mi úgy hiszem itt Kőrösön leend és adja az ég hogy itt legyen – magam bizodalmaiba és barátságába ajánlva vagyok tisztelő barátja Mentovich Ferenc.”¹⁹

Mentovich levelével egy időben a nagykőrösi református egyháztanács is elküldte felkérő levelét: „Tekintetes Arany János Úrnak Nagyságos Tisza Lajos úr fiai nevelőjének” címezve Gesztre: „Tekintetes Úr! Hírlapi közlemények után bizonyosan fogja Tens urasága tudni, mikép tanintézetünket a kormány rendeletéhez képest egy 8 éves teljes és nyilvános gymnasiummá átalakítván, ezt a Superintendialis oskolák kiegészítő részéül ajánlottuk fel, és hogy ezt a Superintendia el is fogadta: mely alakítás szerint a már betöltve volt 4, professori állomáshoz, még magunk részről 4. a Superintendia részéről pedig 2 tanszékek csatoltattak, sőt hogy részünkről csőd hirdettetvén a, magyar, görög nyelvek, a mathesis és historia tanszékei a csődülők közzül be is töltettek. Miután azonban idő közben eset [sic!] változás – és a tanszékek rendezése miatt – a magyar irodalom tanszéke megürült, e tanszékre mint főszakra, szabad választás útján – e mai nap tartott ülésünkben általánosan s egyhangúlag – Tens Urasága választatott el. Mely elválasztást, mint a mellynek elfogadására Tens Uraságát mindnyájunk köz ohajtása leg szebb reménnyel párosulva hívja fel, egész egyháztanácsunknak szíves üdvözlése nyilvánítása mellett, akként adunk Tens Uraságának 3 évig 500 – azután pedig évenként 600 pfrt fizetéssel van ellátva, és mint hogy tanintézetünkben a tanítás folyó hó 15kén veszi kezdetét, ez időre tanszékét elfoglalni, addig is hivatala elfogadása felől bennünket értesíteni méltóztatassék; tisztelettel maradván [...] Tekintetes Úrnak őszinte baráti, s jó akarói NKőrös ref egyháztanácsa.”²⁰

¹⁸ Tompa Mihály 1851. október 4-én kelt levelében írja, hogy Szász Károly már „nagykőrösi professor”. Említést tesz Mentovichról, akit a Losonczy Phoenix kötetben *Éjjel* c. verse miatt egy névtelen kritikus méltatlanul lehúzott: „Hogy Mentovich Petőfi volna abból semmi sincs, de hogy nyömoru [sic!] versfirkátornak neveztesék: méltánytalanság! Mert hát azokat kik nála leebb állanak, azokat a sok ezereket hová sorozza? Minek nevezzi? Ha én eger vagyok, Lévai úr micsoda?” [Ti. Lévai József Tompa Mihály költészetéről kedvezőtlenül nyilatkozott, s vélhetően ő volt a névtelen kritikus.] *Arany János* 1975. 389–390, 769.

¹⁹ *Arany János* 1975. 389–390.

²⁰ *Arany János* 1975. 391–392.

Hogy mennyire ragaszkodtak Arany személyéhez, igazolja Szász Károlynak 1851. október 11-én hozzá írott levele is: „*Tudni fogja kegyed hogy az itt megnyilándó felgymnásiumban a magyar irodalmi tanszékre valék elvándszta. Most érkezem ide s nagy örömmel hallom hogy a számtanra kinevezett tanár, székét el nem fogadván, kegyedhez ment meghívó levél. Hogy ez nem legelső lépéssel történt, az ne sértse kegyedet. Elvül vala felállítva a magokat jelentők közül választani, s habár ön neve tisztelettel említették, és sokan ohajtották is, – amaz elv szerint lehetetlen vala elvándszatnia. Ettől most elállottak civiseink, s remény táplálja őket hogy nem kapnak kosarat. Ha kegyed a meghívást elfogadja, én örülni fogok érdemesb kezekbe tenni le az irodalmi gondját, – s helyette a számtant választani. Egyébiránt a mint kegyed akarni fogja. Ez a tényállás. Adjak e szót legforróbb vágyamnak, a rég ismerni ohajtott, s rég szeretett és csodált Arany Jánossal egy helyen, és közre munkálni? Gömörben lakám másfél évig, s a Tompávali ismeretség, utóbb barátság legédesebb emlékeim közé tartozik; mily kárpótlás, lenne nekem Tompa helyett Aranyt nyerni! Kegyed csak műveiből a levelek útján ismeri őt, de betű sohasem elég Tompát méltóan jellemezni. Mily sokat beszélénk róla majd, pipaszónál! De legyen elég. Csak kérní akarám kegyedet, hogy siessen e tárt karokkal váró körbe; és ime kérés helyett remények folytak tollamból. Isten hozza! Ez most a leg forróbb kívánatom legszebb reményem.*”²¹

Arany János köszönve a lehetőséget, az október 14-i keltezésű leveleiben először elutasította a felkérést, hivatkozva a költőzködés („*behelyezkedés*”) terhei miatti nagy megpróbáltatásokra is.²² Ugyanakkor lelkiismereti problémát jelentett számára az, hogy Szász Károly az ő érdekében tanszéket kíván cserélni, jöllehet ő maga nem rendelkezett tanári képesítéssel, igaz, alaposan ismerte a poétikát, az irodalmat, a latin, a görög nyelvet. Erre Szász Károly megnyugtatta őt az 1851. október 18-án írt levelében: „*Igaz hogy én még nem érkeztem volt ide, midőn már engem a m. irodalomról a számtanra tettek át, de azt rosszul sejtí kegyed hogy én e cserét csak kénytelenségből fogadnám el. Én kezdetben a számtanra folyamodtam, s csak azon szükség esetében, ha azt el nem nyerhetném, ajánlkoztam más szakra is, pl. az irodalomra vagy történetre. A számtanra kinevezett egyén lemondván, Mentovich (ki nekem itt megbízottam lévén) egész örömmel kapott számomra az üresen maradt számtan után, s ha kegyed semmi esetre nem jöhetend el, úgy is én a számtannál maradok, s az irodalomra választanak újat. Ezt azért írom ily részletesen hogy lássa kegyed mikép becsületbelinek nevezett indoka alaptalan; azon pedig ne ütközzék meg, hogy én dilettáns poeta létemre többet foglalkoztam életemben számtannal mint bármi egyébbel, atyám nagy Mathematicus levén, gyermekkoromtól következőjének nevelt [...] Ugy ismeri kegyed a M. irodalmat mint csak kell. Mind öszve adand belőle a 4 felső osztályban hetenként két-két = 8 órát. Nem tartom szükségtelennek megemlítni hogy egy tanárra hetenként 16 óra van mérve, s mivel itt a tudományok eldarabolatnak, kegyedre (azon privát tudomásunk nyomán hogy kegyed nagy görög) 8 görög órát is írtunk. De ez csak találomra ment, s ha kegyed akarja, akár magyar, akár latin nyelvészettel vagy tán egyébbel is felcserélhető. A harmadik az anyagi ok a legfontosabb. Mutattuk kegyednek levelét nehány befolyásosabb embernek s azok mind hajlandók, mind a város részéről remélik, hogy az áthurezolkodás iránt a város saját erejen intézkendik. E kis áldozatot, mely csak egyes embernek nagy, bizton hiszem hogy a város megteendí, nagyon ohajjták ide kegyedet [...]. Kecskemétre is meg van híva kegyed. Sajnáltnám ha csak önzésnek vélné szavaimat midőn azt írom hogy Kecskemétről bár mily ígéretekkel s engedje meg csalatni magát. Kőrösön az iskola ügye teljesen biztos lábon áll, Kecskeméten ellenben nagyon is bizonytalan, s aligha ott algymnasiummnál, és egy praepelandiánál egyéb nem létesül. Így állnak a dolgok, szárazan elmondva. Nem is cifritom, cikornyázom tovább csak arra kérem, várja el meg Mentovich s a város válaszeit, s ha azok kedve szerint ütnek ki, jöjjon. Isten velünk...”*”²³

Jánosi Ferenc Aranynek október 19-én írt levelében jelzi, hogy „*magány úton*” vették hírül Arany költőzködésének nehézségeit, azért arra külön biztosítottak pénzüsszeget. Mentovich hivatalosan is értesítette Arany Jánost a dolgok kedvező állásáról, még ugyanazon a napon: „*A mai egyháztanácsban elhatározatotott hogy úti költségeid és félévi szállásod fedezésére 120 ezüst forintot küldjen számodra, melly öszveget még ma utnak indítja, hogy mennél előbb megkapván november elejére eljöhess. Ezen öszzegeből fogadhatssz ott két szekeret, mi belőle megmarad az elegendő leend egy évi szállásbér kifizetésére – Nem kételkedünk kedves barátom, hogy te még továbbra is akadályt találssz a tanári szék elfogadásában – S kérünk is igyekezz legyőzni minden támadható nehézségeket – illyenek lehetnek kedves nődnek rokonai közüli elszakadása, de te igyekezzél reá beszélni, s biztosítani, hogy itt is baráti keblekre találánd, nóm mint már ismerősét, barátnéját várja, számos jó hölgyekkel, kik vetekedni fognak ba-*

²¹ Arany János 1975. 394.

²² Novák László 1982a.

²³ Arany János 1975. 396–397.

rátárságát megnyerni s a Szalontán hagyottakat potolni [...] különösön ird meg mekkora szállásra volna szükséged, hogy itt levő barátaid előre kifogadjuk számodra a szállását, ha mindazonáltal megérkezésedig nem találánék szállást kapni ne aggódj, mert nem maradsz a szabad ég alatt, adunk mi szállást, megosszuk egyszerű lakásunkat veletek. Tudatni kell veled miszerint az egyház tanácsnak felebb említett határozata akkora gyöngédséggel ment véghez, olly ragaszkodással irányodban millyet csak érdemelsz – egy tagja az egyháztanácsnak Zsigrai Márton – egy igen derék hazafi – tudatja veled hogy nem leend szükséged fáról gondoskodni, ő fával ki fog segíteni – tehát a télen nem fogsz dideregni...²⁴

Tompa Mihály barátja is ösztönözte Aranyt az állás elfogadására, mint írja október 28-án: „azon gondolatra jövök hogy nem vagy megszorulva, mi nekem véghetetlen jól esik; s nem vagy azon körül-ményben, hogy az ilyen sovány conditiohoz is mohon hozzá kapj; ez áll ugye bár? 500 forint nem sok, de folytonosan minden évben annyi, mégis jobb mint plane semmi. Innen ugy látom hogy inkább lelkednek nem tetszik a professori koszt, miért épen én nem kárhoztatlak; de kárhoztatlak azon idétlen scrupulusért mellyet az iskolára nézve említesz; hidd el nekem neved mellett senkinek nem jut eszébe: hány iskolát végeztél; mert ha a csürhe mellől szőlínának professornak vagy akarmi a fenének, mindíg Arany János volnál te. Én nem szoktam farkat csóválni, én kevesebbet mondok inkább mint többet, s a mit tőlem hallasz: az fenekig igaz; Ki a fenének jutna illyesmi eszébe? Azért hogy egyszer a pedáns Szemere azt kérde: végeztél-e just? [Jogot, Szemere hadügyminiszter kérdezte Aranytól még Debrecenben.] Az mit sem tesz! Azért illyen ideákkal ne tételődjél! hogy mikor ezer kölyköt látok a ki magát magánál, magánál feljebb tartja; ne lássak olytat is a ki erővel leebb akarja tartani; mert ez neked roszul áll; s affectationnak venné az, a ki téged ugy nem ösmer mint én ...”²⁵

Arany végül is ráállt a körösi tanárságra. Útnak indultak Nagykőrösre. Az egyháztanácsnak jeleztek, hogy ügyei elintézése miatt néhány napot még Szalontán kell maradni. A számára biztosított útiköltség bőven fedezte a költözéshez szükséges két szekér díját.

Elindulásuknak, illetve Kőrösre érkezésüknek pontos dátuma nem ismeretes. Valószínű, hogy mindenszentek napja táján indultak. Tisza Domokos figyelemmel kísérte Aranyék utazását, s már november 2-án levelet írt Aranynak Nagykőrösre, bizonyára számolva arra, hogy már megérkeztek oda: „A mint elmenetele után, szobáját és szobánkat végig tallóztuk ott három kofáját [kottáját] (Monardoson) s egy darab szappanát, itt pedig át nem adott s le nem másolt képit, s a Byron második kötetinek néhány stanzás borítékát talaltuk meg. A két utolsót, ha Isten segít, magam akarom pesti létünk alatt, haza szállítani...”²⁶

Az utazásról, a körösi lét első napjairól Ercsey Sándor sógorának november 12-én írt levelében számol be Arany: „Itt vagyunk tehát, végre valahára. Nagy Kőrös homokos és salétromos Kánaánjában. Szállásunk csak tegnapi előtt óta van; az előtt Mentovichnál szorongottunk, vagy is őt szorítottuk ki (csaknem) szűk szállásából, egy pár napot pedig Pesten töltöttünk, vásárolván butorokat igen drágán s így igen keveset, mert Nagy Kőrösön nemhogy butorféléket, de még kosarat, dzsát, és tálat sem lehet kapni, azért is Kecskemétre kell fuvarozni; az élelem czikke drágák, mint Pesten, ugy hogy bizony nem tudom mikép fogunk kijöni, jóllehet fizetésünket a mai napon 50 pengővel feljebb emelték. Sok baj van itt, öcsém, a mit előre nem láttunk s nem tudtunk, ugy hogy ha a meg nem történtet meg nem történtté lehetne tenni, nem volnék én nagykőrösi tanár, hanem szalontai – semmi sem. No de már most benne vagyok, küzdenem kell a mint s a hogy lehet. Különben jó emberek, mint mindenhol, itt is vannak, kik szívesen osztoznak gondjainkban: első helyen áll ezek közt a Mentovich család és Szász Károly, – Jánosi tanár, kik érettem sokat tettek, lóttak és futottak. És ez, miben kárpótlást találok. Collegáim közül fogod ismerni Kis Lajost (ki Vaynál nevelő volt), halhattad híret Ács Zsigmondnak, s a régi professor Wargha Jánosnak. Van még egy öreg Fitos, és fiatal pap ember Csikai, ki vallást tanít, egy Weisz ki németet tanít, s én a tizedik. – Már complét vagyunk, s én hétfő óta tanítok. Pestem létem alatt arra sem érttem, hogy valakit meglátogassak, egész nap lóttunk elé s hátra, e mellett az eső vágott bennünket este azonba Szilágyi S. erővel magához vonszolt, s ott találkoztam Egressi, Kemény, Lévai, Csengeri ismerőseimmel, illetőleg barátaimmal, több gyönyörűségem a pesti multságban nem volt. Vettünk egy divánt 6 székkel 61 pf. Egy diván előtti asztalt, két nyoszolyát, két chifoniert 80 pfton, egy jó nagy vaskonyhát (ez olcsó), nagyobb, mint az otthoni, két fiókkal s perse egészen vasból – 29 pengőn, ezek hazaszállítása belekerült vagy 13 pengőbe, s ebből a vasuti szállítás 3 pengő sincs egészen, a többi vasúti, s a vasuttol Kőrösig szállítás iszonyú bére. Bizony alig van néhány forintunk, jóllehet az utiköltség

²⁴ Arany János 1975. 398–399.

²⁵ Arany János 1975. 402.

²⁶ Arany János 1975. 403–404.

Szalontától ideáig (a szekérbéren kívül) csak 10 frt. 12 kr. váltóban, s jöllehet az ígért 120 pengőt ideérkezésem után másnap megkaptam. Megy a pénz, mint a fene! Ideérkezésünk napjai igen szerencsésen folytak le; első nap ugyan el is tévedtünk, meg is akadunk a dobozi erdőn, s mind az első két nap fűtt a szél, a mint tudott, de utunk jó volt, s mikor, harmadik nap, az eső elkezdett esni, az még hasznos volt, mert akkor már innen voltunk a Tiszán, a homokon. Szállásunk nem nagy, de nekünk éppen elég. Van délre fekvő egy szobánk s mellette egy kisebb de ezt fűteni nem lehetvén, jelenleg csak a lomot tartjuk benne, konyha, de azt nem használjuk, konyhán túl nagy szoba, melyet a vaskonyhával fűtünk, – belső és külső kamra, nagy pincze de üres, szín, istálló. az udvar kövel erősen bekerítve, mint egy vár, perse, az a legnagyobb kényelem, hogy, magunk lakjuk az egész peripheriát. Azonban, valamint majd minden háznak Kőrösön, ennek is megvan az a hibája, hogy nedves, a lakó szobánkon kívül, mely elég száraznak mutatkozik. Fizetünk érte 100 pengőt, a nedvességért nem kell fizetni külön. Talán majd a szállás változtatási rendes idő eljő, különbet is kaphatunk: de most időközben azzal kellett elégednünk, a mit kaptunk...”²⁷

Tehát, Aranyék minden bizonnyal november 2-án indultak útnak. Az első napon Békésig jutottak el, a református parókián Hajnal Ábel esperes lelkész vendégszeretete fogadta őket éjszakára.²⁸ Békésről a Mezőberényen, Szarvason át vezető országúton haladtak Tiszakürt irányába. Valószínűleg a másik éjszakát már e vidéken tölthették, mert a harmadik napon, átkelve a Tiszán, Kécske felől jutottak a Budai úton Nagykőrös városába. Ennek időpontja november 4-re tehető. Néhány napot Mentovichéknál töltöttek el, majd Pestre utaztak különböző szükséges holmit, köztük bútorokat vásárolni. Utazásuk Ceglédre és vissza lovas fogattal történt, Ceglédről már vasúton utaztak Pestre.²⁹

Arany János alig egyhetes kőrösi tartózkodásuk után, november 12-én több levelet írt. Tompa barátjából elégedettsége vehető ki, hiszen bár Szalontán maradt a vagyonuk nagy része, ugyanakkor Pesthez közelebb került, ami verseinek eladása szempontjából igen fontos tényezőnek számított.

A Kis hajó az én reményem című költeményét 1850-ben írta, biztos kikötőt remélt csónakjának a háborgó vizeken, óceánon. Ez Nagykőrösön megadatott számára, azonban érzékeny lelkiállata továbbra is nyugtalanságban tartotta.

Már korábban is – mint 1849-ben Debrecen, majd Pest esetében – a Szalontáról történő elköltözés – Arany óvatosságának tulajdoníthatóan – szerencsére nem következett be. Itt, Nagykőrösön is eluralkodni látszott rajta a honvágy, pedig szeretetben részesült, megbecsülték munkáját, mégis elégedetlenség lett rajta úrrá, jöllehet még egy hetet sem töltöttek Nagykőrös városában. Ercsey sógora békességre intette őt, mint írja Aranyak 1851. november 15-én: „megvallom nagyon váratlan és meglepő volt előttem azon része, melyben bátyám, kőrösi helyzetével elégtelenségét fejezi ki; s ha azt tudnám bizonyosabb hon ez elégtelenség alapos okok szüleménye, igen-igen tudnám azt sajnálni; – de azt egyáltalában nem szeretném hinni, hanem úgy gondolom hogy ez egy részről az új és szokatlan helyzet – másrészt pedig azon rendkívüli eset kifolyása, mit érezni szokott minden ember akkor mikor körülte lévő néhány forintját kénytelen elkölteni, s azt hiszi hogy nincs benne mód, hogy magát regresszioza; pedig annak kegyelméből, ki az égi madarakat gidelgeti [sic!], csak el tengődik, el éldegél a szegény ember is, néha maga sem tudja honnan. – Különben bármilly alapos ok volna az elégtelenségre N. Kőrösön, nincs miért vissza ohajtanja az embernek azon Szalontát, melynek nincs egy lakosa, ki valamit,

²⁷ Arany János 1975. 407–409.; Tisza Domokosnak is írta, hogy Pesten jártukban egy ott lakó kőrösi ember lakását vették bérbe a Beretvás familiától.

²⁸ A békési Református Egyház parókiája falán elhelyezett emléktábla örökíti meg ezt az eseményt. Aranyék Szalontára utazva a következő években ismét a Hajnal család vendégszeretét élvezhették. Hajnal Albert VII. osztályos gimnazistaként Nagykőrösön Aranyék kosztos diákja volt. Hajnal Berti és Arany Laci között barátság szövődött. Amikor Arany Laci egymaga Szalontára utazott például 1856-ban, 1858-ban, akkor huzamosabb időt tölthetett Hajnaléknál Békésen. Az Arany család 1851-ben, 1852-ben, majd 1857-ban is hazalátogatott. Ez utóbbi alkalommal huzamosabban időztek Hajnaléknál Békésen. Ercsey Sándor sógorának írta Arany 1858. augusztus 2-án, hogy „Laczi már forszponton van Békés városában. Mi innet 12-én reggel indulunk Békés felé, hol a tiszti urnál meglehet egy napot időzünk.” (Novák László Ferenc 2002. 32–33.; vö. Benkó Imre, 1897) Aranyék vasúton utaztak Cegléden át Szolnokig, onnan kocsival Szarvason át Békésre. Arany Laci már augusztus 1-jén megérkezett, s bevárta szüleit. Itt nagy szeretettel fogadták, a dalárda is megtisztelte őket, szerenádokat adtak tiszteletükre (S. Turcsány Ildikó 2011). Innen utaztak tovább Szalontára. A békési látogatást Hajnal István örökíti meg naplójában (Banner János 1970).

²⁹ Mentovich Ferenc meghívólevelében már a következő év tavaszára jelezte a Cegléd és Kecskemét közötti vasút működését, így a gyors, kétórás vonatozást Pestre (ez igen jó utazási idő lehetett volna, hiszen napjainkban a gyorsvonatnak is 1¼ óra szükséges). A Cegléd–Félegyháza szárnyvonal átadására később, 1853. szeptember 15-én került sor.

csak egy lépést is, tenne a másikért, ha szeme világát az állán is látná lecsepegni...”³⁰ Tompa Mihály barátja is megbékéltségre intette őt: „Tréfán kívül édes barátom! Jó lesz az neked! Szalontai vagyunkád azért megmarad, s Pesthez is közel leszel vagy immár vagy, a mi most már nem tudom, de hajdan nagy előny volt literátor emberre nézve [...]. Tehát, még egyszer mondom: nyugodjál meg sorsodon! Igaz hogy a munka sok a fizetés kevés, de nem úgy van-e azzal többnyire minden becsületes ember a világon? És látd! Mennyi sok kenyérműködő ember nézi az én vagy te állásodat ha nem irigységgel de azon ohajtással: bár ő lehetne olyan helyzetben!...” – írta 1851. december 1-jén.³¹

Arany János tehát tanárnak hívták a kőrösi főgimnáziumba.³² Magyar mellett latint is tanított. Számára igen terhesnek bizonyult ez a munka, mint írja is Tompa barátjának 1858. november 28-án: „minél kevesbet dolgozom, annál több dolgom van, mert a mi eddig könnyű volt, mellynek nagy részét teszi a [...] lélekölő correctura. Valami 120–140 darab kifjczamodott észjárású dolgozatot minden két hétben az utolsó betűig átnézni, az utolsó accentusig kijavítani nem is oly mulatságos dolog ...”³³

Aranyék lakóháza Nagykőrösön 1860

sorra eltávoztak. Szász Károly kedves barátja³⁵ már 1853-ban – sérelmei folytán – Kecskemétre távozott. Jánosi Ferencnek 48-as múltja miatt kellett mennie. Viszont jöttek újabb tudós társak a gimnáziumba. Köztük Szilágyi Sándor 1853-ban a történeti tanszékre. Ő a szabadságharc bukása után Arany János fő támogatója – mondhatni egyben kenyéradója – és tisztelője volt, közölte lapjaiban Arany köl-

A kőrösi társadalomban nem találta helyét. Ennek sok eredője oka lehetett, hiszen egyrészt a gimnáziumi tanár nagy tekintélyű embernek számított, azonban baráti, netán érdeklődősség kevésbé alakulhatott ki számára szélesebb mezővárosi közösségben, valójában idegennek, magányosnak érezhette magát a helyi úri, civis társadalomban, a drágaság miatt pedig vagyonyűjtésre, birtokszerezésre sem adódott kilátás.³⁴

Az igazi baráti közösséget a tanártársak alkották. Sajnos, azonban a tanártársak időről időre változtak,

³⁰ Arany János 1975. 412. Arany János jól érezte magát Geszten, hiszen közel lehetett Szalontához. Tisza Domokos nevelőjével, Kovács Jánossal is váltott leveleket, aki erősíthette benne a honvágyat. Aranyak írja Gesztenről 1851. december 17-én: „Hanem bezzeg emlegetünk ám elég gyakran, mert még most sem nőtte ki egészen magát elmeneteled által okozott űr. Szellemed azonban el sem ment, s még mindig jöltevőleg hat Domokosra, annyival inkább, mert bíráltaid által izlést és irányt adni egy leveledben sem mulasztod el [...]. Mióta elmentél, nagyon ritkán dáródóznunk Pap bácsinál: három ember közül egy nagyon sok híját ejt! De még Szalontának is nagy híja esett ám: mán Kőrös elvitte Károlyt és Aranyt, a halál Demeter és utána Nagy Lajost: – a mi papunk mind Kőröst, mind a halált egy fenével élteti, azt mondja, hogy ha még ennyit elvisznek, kereshetnek osztán összefogva is egy becsületes embert!...” Arany János 1975. 429.

³¹ Arany János 1975. 414.

³² Vö. Törös László 1978.

³³ Novák László Ferenc 2002. 23, 25.

³⁴ Novák László 1982b. 118–120.; Megjegyzí Arany, hogy az évi 600 forintos fizetésből 200 elmegy a lakásra, megélhetésre, ugyanakkor egy hold föld ára 4–500 forint, így a birtokszerezés lehetetlennek bizonyult számára. Szükséges említést tenni azonban arról, hogy a helyi események is foglalkoztatták Aranyt. Az agarászok esete vidámította fel, akiknek vezetőjét – bizonyára személyesen ismerve – bizalmasan említí Tisza Domokosnak írott levelében, nem sokkal Kőrösre érkezésük után, december 17-én: „Újságúl: az agarász társulat, Recsky Bandi elnökte alatt, Kőrösön összegyűlt vala. Ennek következtén, a mint egybegyűlénék, 30 zsandár rajtok út vala, és vivék őket, (vagy 20 darabot) Pestnek városába, a Naugebäude épületébe. Köztük az itteni k. i. fős. bírót is. Tizenegy napi vesztglés után azonban szerencsésen kiszabadulak...” A társaság bűne volt a hatósági engedély nélküli összejövetel agarászás okán, amiért őket az osztrák csendőrség (zsandárok) Pestre, a hírhedt Újépületbe vitette, köztük a kőrösi főszoigabíró, Thenke Lászlót is. Arany János 1975.

³⁵ Szász Károly feleségül vette unokatestvérét, Szász Polixénát, aki fiatalon elhunyt, s Kőrösön temették el. Arany sírkövére verset is írt. Arany Juliska szorgalmasan látogatta és gondozta „Poli néni” sírját. Szász Károly is járt Kőrösön. Juliska kért tőle „magyar pénzeket”, hogy karkötőt készíttessen belőlük, s ezeket meg is kapta (a 48-as 5 db 6 és 10 krajcáros ezüstpénzekből, közepén arany máriással készült karkötőt az Arany János Múzeum őrzi, megtekinthető a „Hej, Nagykőrös híres város...” c. állandó kiállításban). Novák László Ferenc 2002. 29–30.

A nagykőrösi „Nagy tanári kar”, balról jobbra: Szász Károly, Arany János, Szabó Károly, Szigeti Werga János, Salamon Ferenc, Szilágyi Sándor és Tömory Anasztáz (Varga Imre alkotása, 1996; Dr. Novák László Ferenc felvétele, 1999.)

teményeit. Salamon Ferenc történész 1854-ben került Nagykőrösre, majd Szabó Károly 1855-ben. Tompa Mihály mellett talán ő volt az Arany Jánoshoz legközelebb álló lelki alkat.³⁶

Arany verseiben, leveleiben is nyomon követhető névnapozások, disznótorozások, a gimnázium igazgatójának – Szigeti Werga János – szőlőjében zajló szüreti vidámságok a tanárbaráti, kollegiális együttlét bizonyosságai.

A tudós tanártársak szellemisége hatással lehetett Arany költői munkásságára. Nem véletlen, hogy Nagykőrösre esik Arany János ballada korszaka, amelyből a Hunyadi-kör csúcsosodik ki. A *Toldi* után Arany érdeklődése Mátyás király kultusza felé irányult. S ez nem véletlen. Amikor Pesten járt 1853-ban – ahol gyakran megfordult versei kinyomtatása érdekében –, a „szerkesztőkkel is meggyűlt a bajom” – írta Tompának.³⁷ Arany nem az idegen uralkodót – a *Toldi*-ban már megénekelte Nagy Lajost – választotta témájául, hanem Hunyadi Mátyást, a nemzeti királyt. Balladák sora dicsőíti kultuszát (*Hunyadi csillaga, V. László, Mátyás anyja, Szibinyáni Jank, Pázmány lovag, Both bajnok özvegye*).³⁸ Az

³⁶ Novák László 1982b. 124–126.; Törös László 1982. 255–258. Szabó Károly hét évvel volt fiatalabb Aranyánál, Szilágyi Sándorral egyidős. A Teleki család sziráki kastélyában a könyvtár rendezését is végezte, a „Hunyadiak kora” nagy munkáján dolgozó gróf Teleki József megbízásából, s 1855-ben bekövetkezett haláláig. Kiválóan művelte a görög nyelvet, s amikor a barátja – s 48-as bajtársa – Ádám Gerzson közbenjárásának is köszönhetően Nagykőrösre jött 1855-ben, a gimnáziumban görögöt és irodalmat tanított. Arany rendkívül megkedvelte a történészként is kiváló tudós társát, aki valójában „földije” volt. Szalontától nem messze, Kőröstarcsán született. Nagy rokonszenvvel viseltetett iránta Arany, aki hatással volt költészetére is: a *Hamis tanú* c. balladája bizonyosság erre. Ugyancsak hatással lehetett költészetére Szabó Károlynak a *A Hunyadiak kora...* c. munkája.

³⁷ „Tudod az én lyrám »nagyon hangtalan madár«, ritkán szól, akkor sem jól. Ezek az emberek pedig azt kívánják, hogy dúdoljunk derűre borúra, minden héten hatot: de az nem megy. Azaz menne, de nem lenne benne köszönet [...]. Közelebb Pesten a Komlóban, rám mász Török János szorongatja a karomat válltól könyvéig, teszi a szépet, megbámul elől is, hátul is, üdvözlí bennem a nem tom miféle csillagot, orrát az enyémhez nyomja, szájával a fületem leharapja stb. mi süll ki belőle? Felelet: egy felhívás: írjak az Igazmondó naptárba egy verset, mely magában foglalja Nagy-Lajos tetteit, kormányzatát a fényes kornak teljes hú rajzát, aztán vonatkoztatva a mostani viszonyokra, fejtsse ki hogy a magyarnak nincs oka a jövője iránt kishitűvé lenni; a nemzet nagyságát nem az országok terjedelme, hanem erkölcsi ereje, miveltsege stb. teszi. Ez a feladat [...]. Öszinte szándékom összeírni valami kaudelwelschet...” Novák László 1978b. 123.

³⁸ Vojnovich Géza 1931. 328–330.

Arany János szobra Nagykovácsoson
(Stróbl Alajos alkotása, 1910;
Debreczeni Droppán Béla felvétele)

*cserélni [...]. Miért tegyem én ki magam a költőzködés, a behelyezkedés, újramegcsokás alkalmatlanságainak? Saját jobblétem eszközzése végett? S mivel lenne jobb dolgom ott, mint itt? A jövedelem a kiadás egyfőve. Vagy hogy az ottani küzdelmekben részt vegyek? Én már küzdeni, akár hol is tört ember vagyok [...]. Aztán meg mi erkölcsi felelőséggel jár az, nem Debreczenben, hanem Kőrösön tanítani a magyar nyelvet? S mivel az magyarabb vidék, mint ez?*³⁹

1859-ben megválasztották Aranyt a tudományos akadémia tagjává, ezt követően közeli ismerősei, barátai egyre szorgalmazták, hogy hagyja el Nagykovácsost, menjen Pestre, az irodalmi élet központjába. Csengery Antal írta neki 1860. június 16-án, hogy „Bajaid nagy része onnan volt eddig, mert olyan dolgokkal foglalkoztál, melyek nem neked valók. Az irodalmi térre vagy te hivatva.”⁴²

Aranyt a kétségek gyötörték. Tompa Mihály rendre ellenezte távozását Nagykovácsról, kijelentvén: „Te sokkal jellemesebb, talentusabb ember vagy, mint hogy Pesten boldog és szerencsés lehetnél, bárminő állapotban [...]. Azt mondja a török: Allah bizonyos mennyiségű kenyeret tett le az ember számára egy bizonyos helyen, azt a kenyeret meg kell enni. Te még nem etted meg Kőrösön a letett kenyeret; túrj és maradj!” Arany mintegy védekezésül írta barátjának, hogy a tanárság igazán nem neki való hivatás: „Nem voltam ifjakat vezetni való – mikor elfogadtam is, – azóta régi bajom által egészen elnyomorodtam. E folytonos szenvedés, e folytonos érzése annak, hogy az ember hivatásán kívüli helyzetben működik...”⁴³

Arany tisztelői – köztük az általa is igen kedvelt és nagyra becsült Gyulay Pál, Csengery Antal – végül is elszóltították Arany Jánost Nagykovácsról.

Arany Tompa barátjának 1851. augusztus 10-én írta válaszlevelében – mintegy védekezésül –, hogy „Allah messzebb tette tőlem a »darab kenyeret«. A dolog úgy áll, hogy daczára intéseidnek, pesti lakos-sá legyek...” Végso elhatározásában ismét az egzisztenciális létbizonytalanság érzése uralkodott el benne: „Édes barátom, írtam én neked több ízben, mily kevésse vagyok itt megelégedve, s mily csüggesztő

idegen uralkodó „dicsőítése” sem maradt el, hiszen Ferenc József osztrák császár – a szabadságharc vérbefojtója – 1857-es magyarországi látogatása készítette *A walesi bárdok* balladájának megírására.

Az ismert és tekintélyes költő Nagykovácsost is az irodalmi élet központjává avatta. Nem csupán a tudós tanártársak jelentettek Arany számára szellemi felüdülést, hanem a nemzet kiválóságai is, valósággal elzarándokoltak hozzá. Itt találkozott először a régi levelezésük során mind erőteljesebbé váló kapcsolatból ismeretes Tompa Mihály barátjával, Jókai Mór is eljött hozzá, akárcsak Gyulay Pál, Hunfalvy János és Pál, Csengery Antal, a polihisztornak nevezett Brassai Sámuel, valamint Toldy Ferenc, akivel már korábban Arany a *Toldi* kapcsán szakmai kérdésekben értekezett.³⁹

Arany János kedélye ugyan ingadozott – ebben megromlott egészségi állapota is közrejátszott –, de maradt Nagykovácsoson.⁴⁰ Közben eltávozott 1853-ban Szász Károly, majd 1860-ban Szabó Károly, Mentovich is Erdélybe vonult vissza 1856-ban. Hívták szülővárosába, Szalontára (1854), Kecskemétre (1856-ban igazgatónak is évi 900 forintos fizetéssel), 1857-ben Pestre (a megszervezésre kerülő kereskedelmi iskolába 1400 forintos fizetésért), majd 1858-ban Debrecenbe, de nem mozdult Nagykovácsról. Tanulóság felidézni ezen elutasításának okát, amit megírt Arany Ercsey sógorának Szalontára: „*csepp kedvem sincs cseberből vederbe szállni, vagy eben gubát*

³⁹ Sáfrán Györgyi 1982. 154.; Vö. Törös László 1978; Novák László 1982b.

⁴⁰ Utalunk kell Keresztury Dezső megállapítására, miszerint Nagykovácsos nem oka, hanem helye volt a költő „szenvedésének”. Keresztury Dezső 1974.

⁴¹ Ercsey Sándor 1883. 130-133.

⁴² Arany László 1900. II. 185.

⁴³ Novák László 1982b. 127.

színen látom a jövőt... A baj tudod, nagy részt alanyi; de ehhez most külső kellemetlenségek is látszanak tornyosulni. Az autonóm szabad mozgást nálunk úgy kezdik értelmezni, hogy a tanárok nagyobb részét bocssáskák el, hozzák vissza a 2–3 tanáros régi rendszert, midőn egy professor mindent tanít: akkor csupa (W[arga]-félé) polyhistorok kellenek s én az nem vagyok, de ha volnék s megmarasztanának – sincs kedvem százfélének tanítása s hetente 30–40 óra által magamat agyon gyötörni [...] a tendentia ilyen [...]. Első lépés volt erre, kizárni bennünket a consistoriumból [egyháztanács]; második lesz egy iskola ellenes consistorium összealkotása s úgy aztán a régi lábra zökkentése. Tudd hozzá ehhez régi bajomat –, hogy minél tovább maradok itt, annál kevésbé leszek alkalmas, hogy innen megválva majdan új pályát kezdjek; holott ennek elébb utóbb be kell következnie, semmi kilátás...⁴⁴

Novák László Ferenc

Irodalom. *Arany János*: Arany János összes művei. XV. Levelezés I. Szerk.: *Keresztury Dezső*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975; *Arany László* (szerk.): Arany János levelezése író-barátaival. I–II. Budapest, 1900; *Banner János*: Dr. Hajnal István naplója Arany János békési tartózkodásáról. Békési Élet V. 1970. 1. sz. 151–154.; *Benkó Imre*: Arany János tanársága Nagy-Körösön. Nagykörös, 1897; *Ercsey Sándor*: Arany János életéből. Budapest, 1883; *Keresztury Dezső*: Így élt Arany János. Budapest, 1974; *Mezősi Károly*: Petőfi megbuktatása a szabadszállási követválasztáson. In Petőfi és kora. Szerk.: *Lukácsy Sándor–Varga János*. Budapest, 1970, 515–637.; *Novák László Ferenc*: Arany-kéziratok. Archivum de János Arany nominati I. Nagykörös, 1982a; *Uő.*: Arany János és Nagykörös. In Arany János tanulmányok. Szerk.: *Novák László*. Az Arany János Múzeum Közleményei II. Nagykörös, 1982b. 85–104.; *Uő.*: Egy nagykörösi vadászfőhadnagy visszaemlékezése az 1848/49. évi szabadságharcra. Az Arany János Múzeum Kismonográfiái 11. Nagykörös, 1998; *Uő.*: Arany János és gyermekei Nagykörösön. In A két Arany. Összehasonlító tanulmányok. Szerk.: *Korompay H. János*. Universitas Kiadó, Budapest. 2002. 22–38.; *Sáfrán György*: Arany János Nagykörösön – levelezésének tükrében. In Arany János tanulmányok. Szerk.: *Novák László*. Az Arany János Múzeum Közleményei I. Nagykörös, 1982. 135–202.; *S. Turcsányi Ildikó*: Arany János és a Békési Dalárda. Békési Újság Kalendáriuma 2011. Békés, 2011. 82–86.; *Törös László*: Arany János Nagykörösön. Városi Tanács VB. Művelődési Osztálya, Nagykörös, 1978; Amikor a „fél akadémia” Nagykörösön lakott. In Arany János tanulmányok. Szerk.: *Novák László*. Nagykörös, 1982. 202–294.; *Vojnovich Géza*: Arany János életrajza 1849–1860. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1931.

Arany János és a főváros

Arany János 1860-tól haláláig, 1882-ig lakott a fővárosban. Élete nagyobb részét töltötte ugyan vidéken, de a jelentősebb két évtizedet a nagyvárosban, amely ott hagyta nyomát életmódjának megváltozásában, helyt kapott verseiben, megjelent prózai írásában, leveleiben, amelyekkel aztán ő is hatást gyakorolt utódjaira, irodalmi örökségének folytatóira. Az inspiráció tulajdonképpen kölcsönös volt a gyorsan változó, a széttagoltságából hamarosan, 1873 után nagyvárossá váló Budapest és a nagyszalon-tai költő között, az egyik történelmével, jelenével témákat szolgáltatott, a másik beszívta, magáénak érezte mindazt, ami ebből a költői látáson átszűrődött.

Ennek a találkozásnak azonban voltak előzményei. A kétszáz évvel ezelőtt született költő élete Nagyszalon-tán, ebben a bihari hajdúvároskában kezdődött, amely Nagyvárad és Arad között szélárnyékban fekszik. Itt kezdett iskoláit Debrecenben, a református kollégiumban folytatta, majd kisérszálási segédtanítóságot, kudarcos színészi hónapok után szülővárosában családot alapított, hivatalnoki pályát kezdett. De a költői tehetség utat keresett magának, s a kifejezés hamar témára is talált, *Az elveszett alkotmány*, a *Toldi* meghozták számára az elismerést, Petőfi Sándor barátságát, a tágabb élet lehetőségét. A reformkor végére a Duna partján fekvő három város – Pest, Buda és Óbuda – a politikai, gazdasági és szellemi élet központja lett, németül és magyarul olvasó, lassan polgárosuló olvasóréteggel, megteremtve ezzel a lehetőségét a romantika utáni, a társadalmi kül- és emberi belvilág ábrázolásában realistább felfogásnak.

Arany János huszonhat éves volt, amikor 1843-ban először látta a fővárost. Hivatalos útján járt, amelynek egyik része Budapesthez, másik Bécshez fűződött, négy nap után indult tovább Ausztriába. Vojnovich Géza feltételezi, hogy a pesti Nemzeti Színházban megnézte Nagy Ignác *Tisztújítás* című darabját, s első, ismertséget hozó eposza, *Az elveszett alkotmány* is egyik inspirációját a pesti benyomásoktól kapta.

Néhány évvel később, a márciusi forradalmi változások következtében a felelős magyar kormány a *Nép Barátja* címmel lapot akart indítani, s ennek szerkesztésével bízták volna meg. Petőfi Sándor volt a

⁴⁴ Novák László 1982b. 128.